

ՀՏԴ 911.3

Տնտեսական աշխարհագրություն

Անահիտ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

**ԱրՊՀ աշխարհագրության ամբիոնի վարիչ, աշխ.գ. թ.
e-mail. Grigoryananahit01@asu.am**

Արթուր ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

**ԵՊՀ ասպիրանտ, Մարտունու շրջանի Խերխանի հիմնական դպրոցի
աշխարհագրության ուսուցիչ
e-mail. artur.abrahamyan.1122@mail.ru**

ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՏԱԿԵՐՏԻ ՇՐՋԱՆԻ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՍԵՌԱՏԱՐԻՔԱՅԻՆ ԿԱԶՄԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

2020թ. ռազմական գործողություններով պայմանավորված, խախտվել են Արցախի Հանրապետության ժողովրդագրական գործոնների փոխապայմանավորված մի շարք ցուցանիշներ, մասնավորապես, սեռատարիքային հարաբերակցությունը: Հետևապես, մեծ կարևորություն ունի շրջանային քաղաքականության մշակման ու կիրառման համար բնակչության սեռատարիքային կազմի վերլուծությունը: Բնակչության բնական աճի ցուցանիշները պայմանավորված են հենց այդ ցուցանիշների նպատակահարմար համապատասխանություններով: Սույն հոդվածում վերլուծության ենք ենթարկել Մարտակերտի շրջանի բնակավայրերի սեռատարիքային կազմը, արդյունքները քարտեզագրել՝ ստանալով երեխաների, երիտասարդության և ծերերի տեսակարար կշիռների փոխհարաբերությունները, հիմնավորել բնակչության մոտալուտ բնութագիրը և հասարակական կյանքի ոլորտների համայնապատկերը:

Բանալի բառեր՝ սեռատարիքային կազմ, վերարտադրություն, աշխատանքային ռեսուրս, պտղաբերության տարիք, մշտական բնակչություն, միգրացիա:

А. Абрамян, А. Григорян

АНАЛИЗ ПОЛОВОЗРАСТНОГО СОСТАВА НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ МАРТАКЕРТСКОГО РАЙОНА РЕСПУБЛИКИ АРЦАХ

Война 2020г. нарушила ряд взаимообусловленных показателей демографического фактора Республики Арцах, в частности, соотношение полов и возрастов. Поэтому анализ половозрастного состава населения имеет большое значение для разработки и проведения региональной политики, при соответствии этих показателей определяются данные естественного прироста населения. В статье мы проанализировали половозрастной состав населенных пунктов Мартакертского района, сопоставили результаты, получили взаимосвязь между пропорциями детей, молодежи и пожилых людей, обосновали примерную характеристику населения и панораму сфер общественной жизни.

Ключевые слова: *половозрастной состав, воспроизводство, трудовые ресурсы, возраст рождаемости, постоянное население, миграция.*

A. Abrahamyan, A. Grigoryan

ANALYSIS OF THE AGE AND SEX POPULATION OF THE SETTLEMENTS OF THE MARTAKERT DISTRICT OF THE REPUBLIC OF ARTSAKH

2020 due to the military operations, a number of mutually conditioned indicators of the demographic factors of the Republic of Artsakh were violated, in particular, the sex-age ratio. Therefore, the analysis of the sex-age composition of the population is of great importance for the development and application of the regional policy, the indicators of the natural growth of the population are determined by the appropriate correspondence of these indicators. In this article, we have analyzed the sex-age composition of the settlements of Martakert region, mapped the results, obtaining the relationships between the proportions of children, youth and the elderly, substantiated the approximate characteristics of the population and the panorama of public life spheres.

Key words: *sex-age composition, reproduction, labor resource, fertility age, permanent population, migration.*

Աշխարհագրական յուրաքանչյուր հետազոտության մեջ ուրույն տեղ ունեն բնակչության սեռատարիքային կառուցվածքի առանձնահատկությունները, շրջանային ներքին տարբերություններն իրենց յուրահատկություններով հանդերձ, ինչպես նաև առկա խնդիրների բացահայտումը: Այն ուսումնասիրվում է նախադպրոցական և դպրոցական տարիքի երեխաների,

թոշակատուների, զինակոչիկների թվաքանակի որոշման, աշխատանքային ռեսուրսների հաշվարկման ու գնահատման և մոտակա տարիներին բնակչության թվի ու կառուցվածքի փոփոխության միտումները հասկանալու համար: Դրանք թույլ են տալիս կանխատեսել բնակչության հեռանկարային թիվը, անհրաժեշտ արտադրանքի պահանջարկը, սպասարկման օբյեկտների քանակն ու տեղաբաշխումը, կենսաթոշակային համակարգի հետ կապված հարցերը և այլն¹:

Սեռատարիքային կառուցվածքի ընթացիկ գործընթացների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս դիտարկելու հեռանկարում հավանական վտանգների ի հայտ գալը՝ կապված վերարտադրողական գործընթացների միտումների առաջացման պատճառների գնահատմամբ: Արցախի Հանրապետության առանձին շրջաններում ընդհանրական պատկեր ունենալու, միաժամանակ եզրահանգումների հավաստիության մակարդակը բարձրացնելու համար վերլուծության ենք ենթարկել Մարտակերտի շրջանի բնակավայրերի բնակչության սեռատարիքային կազմը:

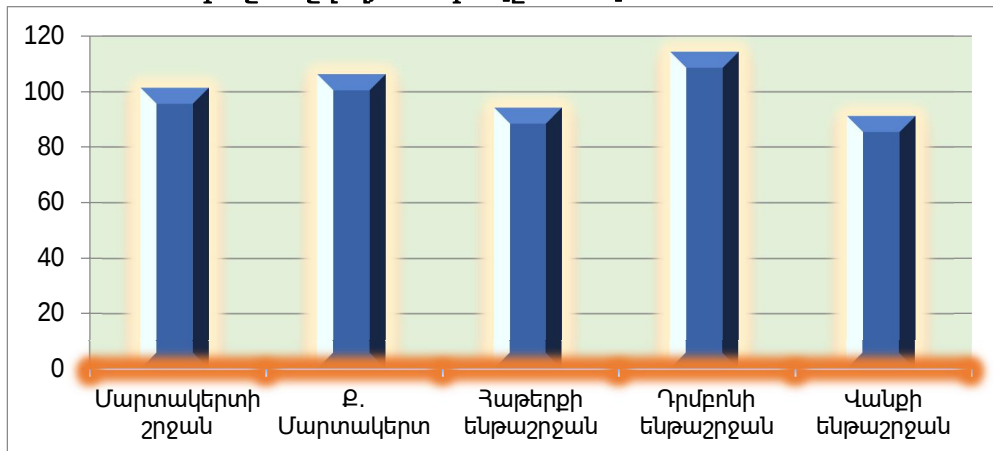
Արցախի Հանրապետության պարագայում, 2020թ. ռազմական գործողություններով պայմանավորված, խախտվել են ժողովրդագրական գործոնների փոխպայմանավորված մի շարք ցուցանիշներ, մասնավորապես, սեռատարիքային հարաբերակցությունը, իսկ բնակչության բնական աճի ցուցանիշները պայմանավորված են հենց սեռատարիքային նպատակահարմար համապատասխանություններով²: Անշուշտ, դրանք, պայմանավորելով երեխաների, երիտասարդության և ծերերի տեսակարար կշիռների փոխհարաբերությունները, տալիս են բնակչության մոտալուտ բնութագիրը, հասարակական կյանքի ոլորտների համայնապատկերը:

¹ *Տե՛ս՝ Պոտոսյան Վ.*, ՀՀ բնակչության սեռատարիքային կառուցվածքի տարածաշրջանային տարբերությունները և հիմնախնդիրները, ԵՊՀ Գիտական տեղեկագիր, Աշխարհագրություն և երկրաբանություն, 51 (1), 2017, էջ 55:

² *Տե՛ս՝ Արքահամյան Ա., Պոտոսյան Ա.*, Արցախի Հանրապետության Մարտունու շրջանի ժողովրդագրական իրավիճակի աշխարհագրական առանձնահատկությունները, ԵՊՀ Գիտական տեղեկագիր: Աշխարհագրություն և երկրաբանություն, 56 (1), 2022, էջ 66:

**Մարտակերտի շրջանի ենթաշրջանների մշտական բնակչության սեռային
հարաբերակցությունը (տղամարդկանց թվաքանակը
100 կնոջ հաշվով), 2018թ., [ըստ 7-9]**

Նկ. 1

Նկ. 1-ի տվյալներից երևում է, որ Հաթերքի և Վանքի ենթաշրջաններում և մշտական բնակչության կազմում մեծ է կանանց մասնաբաժինը: Այսպես, Հաթերքի և Վանքի ենթաշրջաններում 100 կնոջ հաշվով տղամարդկանց թիվը կազմում է համապատասխանաբար 94 և 91: Մինչդեռ Դրմբոնի ենթաշրջանում և Մարտակերտ քաղաքում նույն ցուցանիշը հակառակն է (100 կնոջ հաշվով համապատասխանաբար 114 և 106 տղամարդ): Դա հիմնականում պայմանավորված է նրանցում տնտեսության այնպիսի բնագավառների առկայությամբ, որտեղ աշխատուժը լրացվել է տղամարդկանց ներշնչանային միգրացիայի հաշվին: Միաժամանակ Արցախի Հանրապետության շրջանների մշտական բնակչության սեռային հարաբերակցության, տարբերությունների և նմանությունների մասին պատկերացում է տալիս աղյուսակ 1-ը:

**Արցախի Հանրապետության շրջանների մշտական բնակչության
թվաքանակի շարժընթացն ըստ սեռի, 2018թ., [ըստ 7-9]**

Աղյուսակ 1

Շրջան	Բնակչության ընդհանուր թիվը, հազ. մարդ	Տղամարդիկ		Կանայք	
		հազ. մարդ	%	հազ. մարդ	%
Ասկերան	17,0	8,3	49,2	8,6	50,8
Հադրութ	12,0	6,0	50,7	5,9	49,3
Մարտակերտ	19,8	9,9	50,2	9,8	49,8
Մարտունի	21,4	10,7	50,2	10,6	49,8
Շահումյան	3,2	1,6	51,2	1,5	48,8
Շուշի	5,4	2,6	49,5	2,7	50,5
Քաշաթաղ	11,7	5,9	51,0	5,7	49,0
Բ.	57,5	26,9	46,8	30,5	53,2
<i>Ստեփանակերտ</i>					

Յուրաքանչյուր պահի ծննդի, մահվան, ընտանիքի մեծության ու գաղթի ընթացքի վրա մեծապես ազդում է բնակչության տարիքային կազմը, որը գոյանում է պատմական զարգացման ընթացքում հասարակության սոցիալ-տնտեսական կյանքում տեղի ունեցող փոփոխություններին և տեղաշարժերին համընթաց, ինչպես նաև արտակարգ երևույթների հետևանքով (պատերազմներ, բնական աղետներ և այլն)¹: Նշենք, որ 2020թ. պատերազմական գործողություններից հետո սեռային կազմում մեծ մասամբ նվազել է 18-54 տարիքային միջակայքի տղամարդկանց քանակը, որն էլ ներառվում է հենց աշխատունակ տարիքի տղամարդկանց թվաքանակի կազմը:

Աղյուսակ 2-ի տվյալների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ 2020թ. աշխատանքային տարիքից ցածր բնակչության թիվը 2022թ. համեմատ Մարտակերտ քաղաքում նվազել է 7.1 կետով կամ 22,5 %-ով, մինչդեռ գյուղական բնակավայրերում նույն ցուցանիշը բարձրացել է 1,0 կետով կամ 4,2 %-ով:

Աշխատունակ տարիքի բնակչությունը 2020թ. և 2022թ. տվյալների համեմատությամբ փոփոխական պատկեր է գրանցել: Այսպես, 2020թ. քաղաքային բնակչության աշխատունակ տարիքային խմբի բաժինը կազմում էր 56.2 %, գյուղական բնակավայրերում՝ 61,3%: Իսկ 2022թ. ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմում են 62,0% և 60,3%:

**Մարտակերտի շրջանի քաղաքային և գյուղական մշտական
բնակչության բաշխումն ըստ տարիքային խմբերի,
2020թ. և 2022թ., %, [ըստ 7-9]**

Աղյուսակ 2

Տարիքային խումբը	Մշտական (01.07.2020)			Մշտական (01.01.2022թ.)		
	Մարտակերտի շրջան	քաղաք.	գյուղ.	Մարտակերտի շրջան	քաղաք.	գյուղ.
Աշխատունակ ից ցածր	26,4	31,7	24,7	24,5	24,6	25,7
Աշխատունակ	60,0	56,2	61,3	60,7	62,0	60,3
Աշխատունակ ից բարձր	13,6	12,1	14,0	14,8	13,4	14,0
Ընդամենը	22 053	5 246	168 07	17 167	4 105	13 062

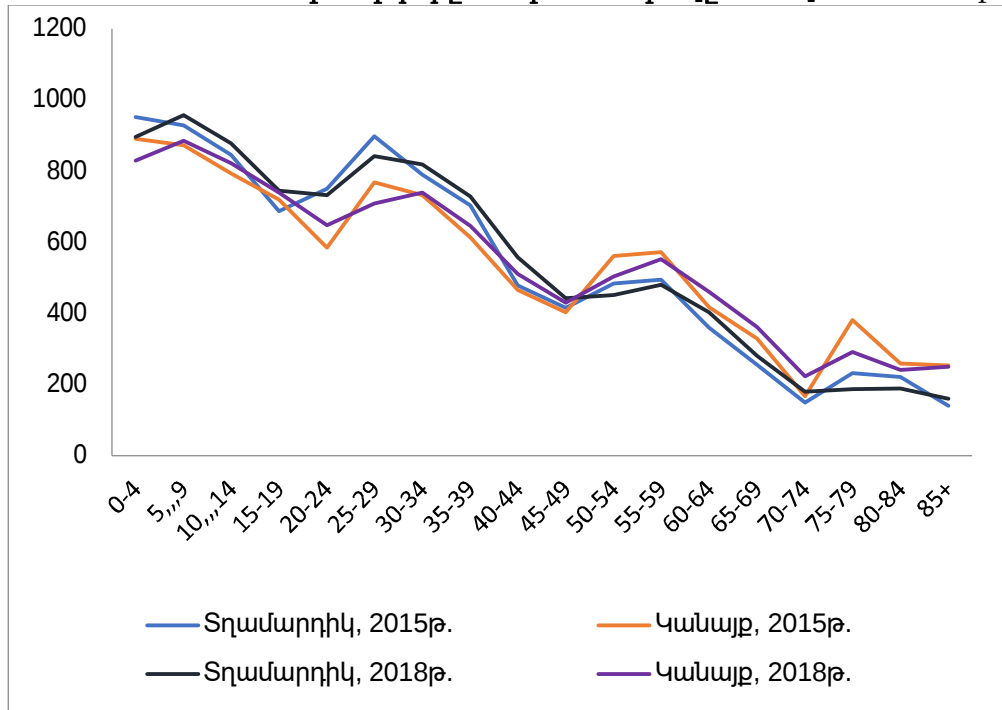
Աշխատունակից բարձր տարիքային խմբի մասնաբաժնի պատկերը համապատասխանում է ժողովրդագրական ծերացման սանդղակի չափանիշներին, որն ըստ Գրանյե-Ռոսեթի սանդղակի, երբ 60 և բարձր տարիքի

¹ Տե՛ս Խոջաբեկյան Վ., Գալստյան Ա., Փափագյան Խ., Պետրոսյան Մ., Ժողովրդագրական գործընթացները Հայաստանում, «21-րդ ԴԱԸ», 2 (16), 2007, էջ 117:

բնակչության տեսակարար կշիռը գերազանցում է բնակչության ընդհանուր թվի 12 %-ը, ապա սկսվում է ժողովրդագրական ծերացումը, իսկ համաձայն ՄԱԿ-ի ժողովրդագրական ծերացման սանդղակի՝ 7 %-ը (65 և բարձր տարիքի բնակչության տեսակարար կշիռն ընդհանուր բնակչության մեջ)¹:

Մարտակերտի շրջանի մշտական բնակչության սեռատարիքային համեմատական կորերը 2015թ. և 2018թ., [ըստ 7-9]

Նկ. 2

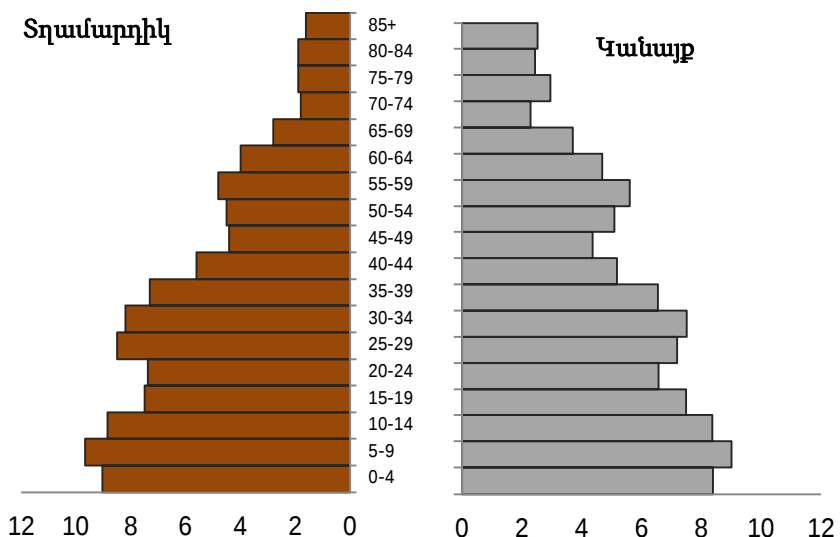

Նկ. 2-ում և նկ. 3-ում առկա տվյալները վերլուծելով՝ պարզ է դառնում, որ շրջանում տղամարդկանց մասնաբաժինը կանանց մասնաբաժնին հասնում է 15-19 և 45-49 տարիքային խմբերում, որից հետո կանայք գերակշռում են վերջինից բարձր բոլոր տարիքային խմբերում: Աստիճանաբար, շրջանի սեռատարիքային բուրգում ավելանում է «ծեր» տարիք ունեցողների թիվը:

¹ Տես՝ Մովսիսյան Մ., Դանթարյան Ռ., Կետյան Ն., Կարապետյան Լ., Պապոյան Տ., Հարությունյան Գ., ՀՀ բնակչության ծերացման հիմնախնդիրները ժողովրդագրական գործընթացների փոփոխության համատեքստում, «ԲԱՆԲԵՐ ՀՊՏՀ», 4, 2021, էջ 100-101:

Մարտակերտի շրջանի մշտական բնակչության բաշխումն ըստ սեռի և տարիքի (տոկոսներով), 2018թ. , [ըստ 8-9]

Նկ. 3

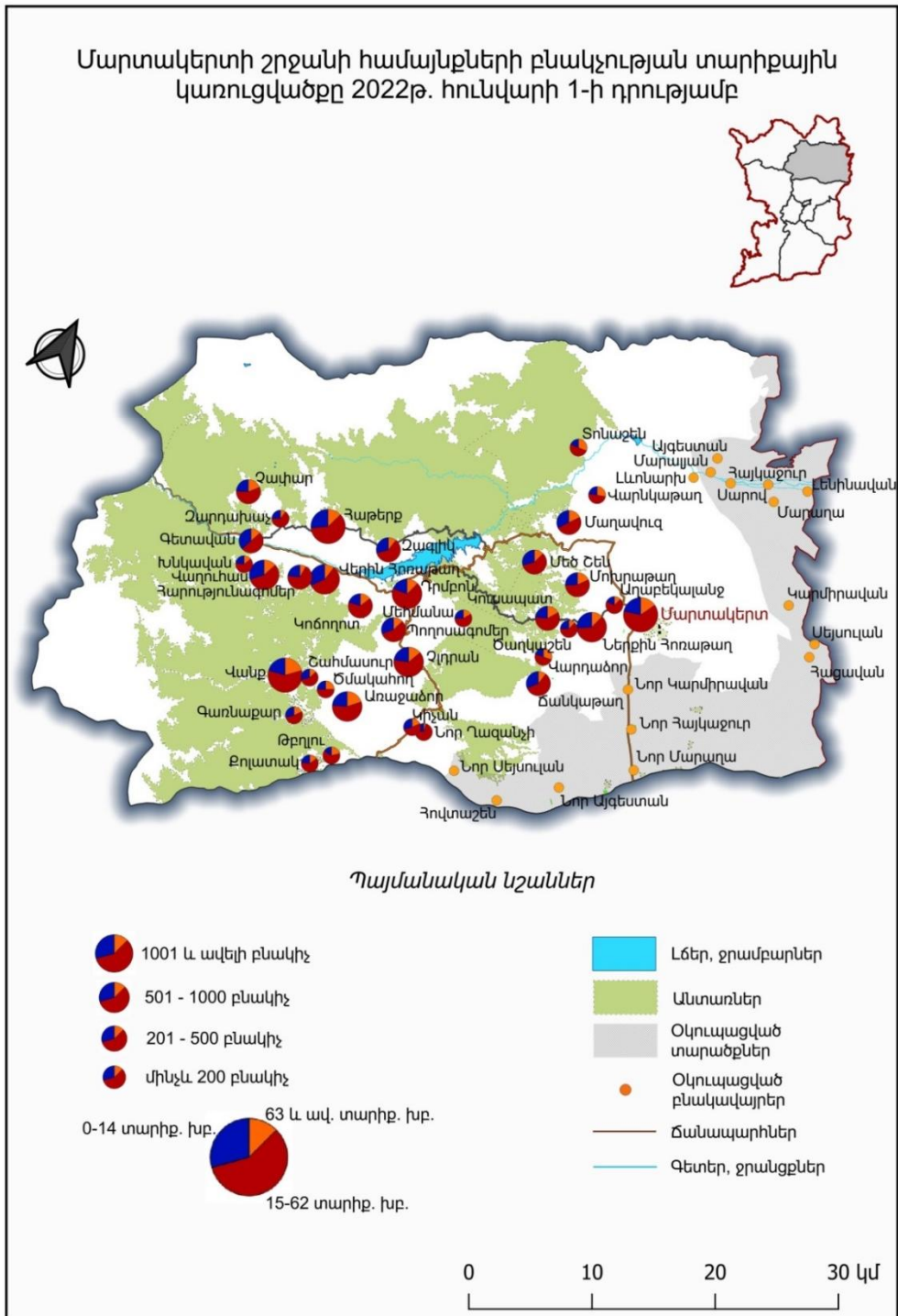

Առանձին հարցեր, որոնք արտահայտված են աշխատանքի տարբեր ոլորտներում՝ պայմանավորված սեռային հավասարակշռության խիստ խախտմամբ, խնդիր են ոչ միայն Մարտակերտի շրջանում, այլև ողջ երկրում (դպրոցներ, առողջապահության ոլորտ, պաշտպանական ոլորտ և այլն):

Մարտակերտի շրջանի բնակավայրերի տարիքային խմբերի ցուցանիշներից կարելի է եզրակացնել, որ մինչաշխատունակ տարիքի բնակչության բարձր տոկոսային ցուցանիշները հատուկ են 201-ից մինչև 1000 բնակիչ ունեցող բնակավայրերին (մասնավորապես Գետավան, Վերին Հոռաթաղ, Ճանկաթաղ, Վաղուհաս, Պողոսագոմեր):

Շրջանի աշխատունակ տարիքից մեծ բնակչության բարձր ցուցանիշներով (20% և ավելի) են առանձնանում Թբիլոլ, Ծմակահող, Վարդաձոր, Վարնկաթաղ, Կիչան բնակավայրերը (ունեն մինչև 200 բնակիչ): Այս շարքն առաջիկա տարիներին հավանաբար կհամալրեն 201-500 բնակիչ ունեցող Կուսապատ, Մոխրաթաղ, Չափար, 501-1000 բնակիչ ունեցող Առաջաձոր և 1001-ից ավելի բնակիչ ունեցող Վանք բնակավայրերը (տե՛ս ներկայացված քարտեզը):

Մարտակերտի շրջանի համայնքների բնակչության տարիքային կառուցվածքը 2022թ. հունվարի 1-ի դրությամբ

Այսպիսով, Մարտակերտի շրջանի բնակավայրերի բնակչության սեռատարիքային կազմի վերլուծությամբ, կատարեցինք հետևյալ եզրահանգումները.

Ø Գալիք տարիներին ծնվածերի թիվը կարող է ավելանալ կամ նվազել, սակայն երկու դեպքում էլ միտումը պայմանավորված կլինի Արցախի Հանրապետության շուրջ տեղի ունեցող ռազմաքաղաքական գործընթացներով: Նոր ամուսնացողների թվաքանակի կտրուկ նվազումը, հետևապես, ծննդի նվազումը տեղի կունենա առնվազն մեր դարաշրջանի երրորդ տասնամյակի շեմին: Դա պայմանավորված կլինի 2020թ. պատերազմական գործողությունների ժամանակ գոյացած սեռատարիքային անհամապատասխանություններով:

Ø Արական սեռի ամուսնության տարիքի հավանական նվազումը կուղեկցվի հակառակ սեռի նույն տարիքի բարձրացումով: Դա լուրջ մտահոգվելու տեղիք է տալիս: Մի կողմից, տարիքային տարբերությունը հետագայի համար կարող է դառնալ հավանական ամուսնալուծությունների հիմք (ընտանիքի կայունության թուլացում), մյուս կողմից, կանանց պտղաբերության տարիների տարբերության փոքրացումը կհանգեցնի ծնելիության ցուցանիշների ոչ ցանկալի արդյունքների:

Ø Առաջ կգան աշխատանքային ռեսուրսների հետ կապված խնդիրներ, որոնց լուծման առավել նպատակահարմար տարբերակը աշխատունակից բարձր տարիքի բնակչության համար աշխատանքը առնվազն 3-5 տարով շարունակելու պայմանների ստեղծումն է:

Ø Կնկատվեն չամուսնացած բնակչության մեջ կանանց մասնաբաժնի շարունակական աճի միտումները:

Ø Բերված վիճակագրական տվյալները ևս մեկ անգամ հաստատում են, որ հեռանկարում ծնելիության մակարդակն ունենալու է նվազման միտում:

Ø Ժողովրդագրական խնդիրների լուծման անհապաղ կարիք է զգացվում Թբլդու, Ծմակահող, Վարդաձոր, Վարնկաթաղ, Կիչան, Մեհմանա, Շահմասուր բնակավայրերում:

Ø Այս հիմնախնդիրների լուծումը հեշտ չէ, ոչ էլ մեկանգամյա: Դա պետք է իրականացվի լուծման մեխանիզմների շարունակական վերազնահատմամբ, մինչև ժողովրդագրական գործընթացների հուսալի և իներցիոն հետևանքների հաստատումը:

Առաջարկություններ.

· Մինչև 150 բնակիչ ունեցող փոքր բնակավայրերում բնակվող կանանց յուրաքանչյուր և հաջորդ երեխայի համար սահմանված միանվագ նպաստի կամ ֆիզիոլոգիական արձակուրդի (թեկուզ երկուսն էլ միասին) չափերն ավելացնել նորմավորված աճող տոկոսային գործակիցներով, իսկ միաժամանակ սահմանային բնակավայրում բնակվելու դեպքում՝ ավելի բարձր գործակիցներով:

Շրջանում (ինչու չէ նաև ողջ հանրապետությունում) նման տեմպերի պահպանման դեպքում, ծննդաբերությունը խրախուսելու համար անհրաժեշտություն է ընտանիքում երեխաների չորրորդ և հաջորդ ծնվող երեխաների թվին համահունչ (նորմավորված ցուցանիշով) բարձրացնել 35-49 տարեկան չաշխատող մայր ծնողի աշխատանքային ստաժը, իսկ աշխատելու դեպքում՝ մեկ տարին համարել 2 տարի:

Գրականություն

1. Աբրահամյան Ա., Պոտոսյան Ա., Արցախի Հանրապետության Մարտունու շրջանի ժողովրդագրական իրավիճակի աշխարհագրական առանձնահատկությունները, ԵՊՀ Գիտական տեղեկագիր: Աշխարհագրություն և երկրաբանություն, 56 (1), 2022, էջ 65-75:
2. Խոջաբեկյան Վ., Գալստյան Ա., Փափազյան Խ., Պետրոսյան Մ., Ժողովրդագրական գործընթացները Հայաստանում, «21-րդ ԴԱԲ», 2 (16), 2007, էջ 117-139:
3. Մովսիսյան Մ., Ղանթարյան Ռ., Կեսոյան Ն., Կարապետյան Լ., Պապոյան Տ., Հարությունյան Գ., ՀՀ բնակչության ծերացման հիմնախնդիրները ժողովրդագրական գործընթացների փոփոխության համատեքստում, «ԲԱՆԲԵՐ ՀՊՏՀ», 4, 2021, էջ 95-114:
4. Պոտոսյան Վ., ՀՀ բնակչության սեռատարիքային կառուցվածքի տարածաշրջանային տարբերությունները և հիմնախնդիրները, ԵՊՀ Գիտական տեղեկագիր: Աշխարհագրություն և երկրաբանություն, 51 (1), 2017, էջ 55-61:
5. ԱՀ ժողովրդագրական ժողովածու-2018, Ստեփանակերտ, 2019թ., էջ 18-24:
6. Արցախի կանայք և տղամարդիկ-2018, Ստեփանակերտ, 2019թ., էջ 12-20:
7. Արցախի Հանրապետության շրջանները թվերով, 2019, Ստեփանակերտ, 2020թ., էջ 178:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, աշխ.գ.դ. Ա.Ռ.Ավագյանը: